

чытай і слухай

Іван Навуменка

Зборнік твораў

Настаўнік чарчэння
Жуль Верн
Сямнаццатай вясной
Хлопцы самай вялікай вайны
Вір
Сасна пры дарозе

*Да 100-годдзя
з дня нараджэння пісьменніка*

Мінск
«Адукацыя і выхаванне»
2025

УДК 821.161.3-93
ББК 84(4Бел)-44
Н15

Серыя заснавана ў 2023 годзе

Для дзяцей сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту

Спасылкі на аўдыязапісы ў выглядзе QR-кодаў прыведзены па выданнях:

Бібліятэка школьніка. 7 клас : аўдыякніга / тэксты чытаюць Наталля Кухарава і Андрэй Каляда. – Мінск : Вышэйшая школа, 2016.

Бібліятэка школьніка. 11 клас : аўдыякніга / тэкст чытае Андрэй Каляда. – Мінск : Вышэйшая школа, 2016.

Бібліятэка школьніка. Іван Навуменка. Сасна пры дарозе : аўдыякніга / тэкст чытае Андрэй Каляда. – Мінск : Вышэйшая школа, 2018.

Навуменка, І. Я.

Зборнік твораў : для дзяцей сярэдняга і старэйшага Н15 школьнага ўзросту / Іван Навуменка. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2025. – 400 с. – (Чытай і слухай).

ISBN 978-985-599-957-8.

Да 100-годдзя з дня нараджэння Івана Навуменкі (1925–2006).

Аўтар у сваіх творах дэманструе жыццё маладога пакалення, іх першае юнацкае каханне, набыццё ўласнага вопыту, здольнасць людзей супрацьстаяць абставінам і ў любых умовах захоўваць чалавечнасць.

Літаратурна-мастацкае выданне змяшчае творы пісьменніка, уключаныя ў вучэбныя праграмы па беларускай літаратуры для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі. Апаўяданні «Настаўнік чарчэння», «Жуль Верн», «Сямнаццатай вясной», «Хлопцы самай вялікай вайны», апавесць «Вір» і раман «Сасна пры дарозе» змяшчаюць спасылкі ў выглядзе QR-кодаў на аўдыязапісы.

Для сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту, а таксама для ўсіх, хто цікавіцца творами беларускай літаратуры.

**УДК 821.161.3-93
ББК 84(4Бел)-44**

Усе правы на дадзенае выданне абаронены. Узнаўленне ўсёй кнігі ці любой яе часткі не можа быць ажыццэўлена без дазволу выдавецтва.

ISBN 978-985-599-957-8

© Укладанне, афармленне.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”», 2025

Стары настаўнік адрываў свой позірк ад класнага журнала, і на твары яго паяўлялася ўсмешка. Ён, вядома, здагадваўся, што не прагай ведаць новае лацінскае слова гарыць яго яшчэ не сталы апанент. Але пераадолець спакусу і не адказаць на пытанне Апалінарыя Феактыставіч не мог. Той, над кім павіс дамоклаў меч быць выкліканым і ісці са сваімі чарцяжамі да стала, на нейкі час быў выратаваны.

— Слова «свабода», «кніга» і «дзеці» на лацінскай мове маюць блізкае гучанне, — натхняўся стары настаўнік, — «лібэрас», «лібэра», «лібры»... Гэта ж так лёгка запомніць...

Інтэрэс шасцікласнікаў да мовы Авідзія і Гарацыя ўзрастаў па меры таго, як набліжалася доўгачаканая хвіліна збавення — званок на перапынак. Нарэшце вартаўніца дрэнкала ў стары вышчарблены званок, і стрыжаныя шасцікласнікі гаманлівай талакой зрываліся з месца. Апалінарыя Феактыставіч з разгубленай усмешкай закрываў класны журнал, у які ён за ўвесь урок не паставіў ніводнай адзнакі...

Вучні падраслі, становіліся старшакласнікамі, заводзілі прычоскі. У дзясятым класе здольны і няўрымслівы Косця ўжо не дазваляў сабе карыстацца слабасцю старога настаўніка. У адносінах класа да Апалінарыя Феактыставіча паявілася нешта новае. Гэтае новае, бадай, можна было назваць прытоенай, схаванай недзе ў глыбіні юнацкіх душ павагай да свайго настаўніка. Маладосць нарэшце ацаніла вялікую, нязменную любоў і адданасць Апалінарыя Феактыставіча латыні — прадмету, які даўно можна было забыць...

Гэтую павагу класа адчуваў і сам настаўнік, хоць знешне, здавалася, яна не праяўлялася ні ў чым. Пасля ўдалага чарцяжа, зробленага кім-небудзь з дзесяцікласнікаў, Апалінарыя Феактыставіч ставіў умельцу пяцёрку, закрываў журнал і, строгі, сур'ёзны, падымаўся над класам.

— Вам трэба думаць не толькі пра гэтыя чарцяжы, — заяўляў ён. — Пара ўжо кожнаму з вас зрабіць для сябе чарцёж усяго будучага жыцця. Але ў гэтым вам лепш за мяне дапаможа Авідзій...

Апалінарыя Феактыставіч пачынаў чытаць Авідзія. Голас у яго быў слабы, прыглушаны, ён дрыжаў і зрываўся, але старога настаўніка слухалі з затоемым дыханнем. Ніхто не разумеў слоў лацінскага верша, які перажыў многія стагоддзі, але ўсе, здаецца, адчувалі магутнае, узнёслае пачуццё, схаванае ў далёкіх, урачыстых метрах.

— Авідзіі любіў сваю зямлю, як можа яе любіць вялікі сын сваёй Айчыны, — натхняўся стары настаўнік. — Таму яго слова будзе жыць да таго часу, пакуль будзе ўладарыць чалавек на зямлі. Тыраны прымусілі паэта пакінуць родны край. Ён жыў ля берагоў нашага Чорнага мора, якое называлася тады Понтам Эўксінскім...

Апалінарыі Феактыставіч заўсёды тлумачыў Авідзія напышліва, у прыўзнятым, урачыстым стылі. Але цяпер гэта дзясяткаму класу падабалася.

Косця тайна ад сваіх сяброў хадзіў у раённую бібліятэку і праціў Авідзія. Авідзія ў бібліятэцы не было. Бібліятэкарка дзівілася:

— Навошта ён здаўся вам, гэты Авідзіі? Чалавек дзесяць яго прасілі ўжо. Па праграме ж яго не праходзяць?..

Зрэдку класу ўдавалася ўцягнуць Апалінарыя Феактыставіча ў размову, далёкую ад яго любімай латыні. Ён быў не вялікі майстар адказваць на пытанні юнакоў і дзяўчат, якія праз некалькі месяцаў збіраліся пайсці ў новы, невядомы і цікавы для іх свет.

— Мы з вамі, маладыя сябры, людзі розных эпох, — звычайна заяўляў стары настаўнік. — Мае жыццёвыя прынцыпы не падыдуць для вас. У вас ёсць нешта новае, чаго не ведала маё пакаленне. Мне ўжо цяжка дагнаць вас і нават цяжка вас добра разумець. Але ў нас з вамі ёсць адна такая рэч, якую нельга адабраць ні ад вас, ні ад мяне. Гэта наша Радзіма. Беражыце яе чэсць, нясіце яе славу наперад. А я ўжо стары і слабы чалавек...

У сярэдзіне навучальнага года Косця Кветка паступіў у лётнае вучылішча. Яму трэба было ехаць у далёкі горад, аж за Волгу. Косця прыйшоў развітацца з сябрамі. Затаіўшы дыханне, глядзеў дзясяты клас на Косцю, які першым, не дачакаўшыся атэстата, пакідаў школу і родны гарадок. Заняткі ў той дзень адмянілі з трэцяга ўрока.

Дзесяцікласнікі, употай згаварыўшыся, склаліся па рублю і купілі Косцю ў якасці развітальнага падарунка табакерку са срэбраным вечкам. Усе ведалі, што Косця курыць яшчэ з восьмага класа, і цяпер гэта нават перад вачыма настаўнікаў не было парушэннем правіл, бо Косця забраў ужо свае школьныя дакументы. Трэба было напісаць нейкія словы на вечку табакеркі, каб Косця не забываў свайго класа і свайго гарадка. Гэтыя словы якраз і прыдумваў дзясяты клас, калі ў пакой увайшоў Апалінарыі Феактыставіч. Ён яшчэ не ведаў, што яго ўрок адмянілі, і яму хутка ўсё растлумачылі. Расказалі настаўніку і пра падарунак для

Косці — табакерку, і пра тое, што трэба нешта выгравіраваць на срэбраным вечку...

Вось тады і напісаў Апалінарыый Феактыставіч на дошцы словы, якія ўсім спадабаліся і вастрывём цыркуля з лепшай класнай гатавальні былі перанесены на вечка Косцевай табакеркі: «*Patriam nostram amare et defendere debemus...*»

Гэтыя словы як найлепей падыходзілі для ўрачыстасці моманту, і сутнасць іх таксама поўнасю адпавядала намерам дзесяцікласнікаў.

«Радзіму нашу любім і абараняць яе павінны» — значылі ўрачыстыя лацінскія словы.

Косця ж становіўся вайскоўцам, яму трэба было ведаць гэтыя словы. Але ў той дзень гэты лацінскі сказ, які быў напісаны на дошцы, мабыць, запомніў не адзін толькі Косця.

Косця паехаў у далёкі горад і прыслаў адтуль толькі два лісты. Але ў іх абодвух ён прасіў перадаць гарачае лётнае прывітанне Апалінарыю Феактыставічу. Дзясяты клас закончыў школу без ніводнага другагодніка, і па гэтай прычыне ладзіўся ўрачысты выпускны вечар. Але вечара ў той год не было — пачалася вайна. Атэстаты выпускнікам аддалі без ніякіх цырымоній, і ніхто з іх не паступіў у інстытут. Хлопцаў на трэці дзень вайны мабілізавалі ў войска.

У гарадок прыйшлі фашысты. У школе размяшчаўся цяпер нейкі вайсковы штаб. У першыя ж дні нямецкага ўладарання былі арыштаваны мясцовы натарыус, старшыня абутковай арцелі і ляснічы. Яны лічыліся актывістамі і, на думку фашыстаў, уяўлялі сур'ёзную небяспеку для германскай імперыі. Апалінарыя Феактыставіча арыштавалі ў той жа дзень за знявагу нямецкай зброі. Адбылося гэта вось як. У гаспадыні, дзе кватараваў стары настаўнік, нямецкія салдаты рэквізавалі парасё. Свінчо не давалася ў рукі, і салдаты застрэлілі яго з аўтамата тут жа, на двары. Апалінарыый Феактыставіч, які прысутнічаў пры гэтай баталіі, назваў салдат грабежнікамі. Яго, як злоснага бальшавіцкага агітатара, адвялі ў штаб на допыт к афіцэру. Але і там Апалінарыый Феактыставіч не адступіўся ад сваіх слоў.

— Ёсць добрая лацінская пагаворка, якая ўзнікла да таго, як варвары разбурылі Рым, — ахвотна растлумачыў ён афіцэру. — «*Aquila non captat muscas...*» — «Арлы не ловяць мух». У вашых салдат на шапках арлы, але яны падобныя да злых гіен.

Гэта былі апошнія словы, якія сказаў стары настаўнік. Яго расстралялі разам з натарыусам, старшынёй абутковай арцелі і ляснічым у бярозавым гаі за гарадком. Насельніцтву было аб'яўлена, што гэтыя людзі з'яўляюцца камуністамі і партызанамі...

А на трэцім годзе вайны, калі фронт яшчэ стаяў пад Арлом і Белгарадам, вясновай зорнай ноччу над занятым фашыстамі палескім гарадком доўга кружыў самалёт. Лётчык спусціў дзве асвятляльныя ракеты і, карыстаючыся поўнай адсутнасцю ў тутэйшага гарнізона зенітнай артылерыі, зацята абстрэльваў з кулямёта чыгуначную станцыю. Ён «пачаставаў» фашыстаў і дзвюма бомбамі, якімі знёс вадакачку. Тады былі забіты чатыры фашысты і яшчэ некалькі паранена. Праз тыдні два пастушкі прынеслі ў гарадок цікавую знаходку — звычайны кашалёк, у якім ляжаў кавалачак шоўкавай парашутнай матэрыі. На матэрыі быў зроблен надпіс на чужой мове і стаяў подпіс «Косця».

Дзяўчаты, якія закончылі дзесяцігодку, прачыталі незразумелы надпіс. На шоўкавай матэрыі былі напісаны словы, якія некалі дзясяты клас выгравіраваў на вечку срэбранай табакеркі: «*Patriam nostram amare et defendere debemus*»... Да самага таго дня, пакуль з гарадка не прагналі немцаў, пад страшным сакрэтам з вуснаў у вусны перадавалася навіна, што немцаў вясной бамбіў Косця Кветка...

У сорок пятым годзе, калі ўжо ішлі баі за Берлін, Косця Кветка вярнуўся ў родны гарадок. У яго было тры ордэны на гімнасцёрцы і пусты правы рукаў. Косця пацвердзіў, што гэта сапраўды ён бамбіў тады гарадок і скінуў свае вымпелы. За гэтую бамбёжку Косця атрымаў ад свайго начальства вымову — ён адхіліўся ад маршруту... Косця прывёз з сабой і табакерку, якую некалі ў складчыну падараваў яму дзясяты клас.

Спачатку Косця працаваў фізіруком у той жа школе, дзе выкладаў чарчэнне і маляванне Апалінарый Феактыставіч. Цяпер ён ужо завочна скончыў інстытут і выкладае фізіку. Расказваюць, што настаўнік з Косці атрымаўся добры і вучні яго любяць. І калі тлумачыць Косця закон Архімеда, ён гаворыць не толькі пра выцесненую цэлам вадкасць, а і пра жыццё самога Архімеда з Сіракузаў, які храбра абараняў свой горад ад ворагаў.

1956

ЖУЛЬ ВЕРН¹

I

Люблю фантазію і таямнічасць. Гэта з самых малых год. Уся-каму падшыванцу, калі яму міне пяць вёснаў, хочацца, каб свет хадзіў дагары нагамі. А незвычайнае пачынае вабіць з калыскі. У праўдзівасці сказанага могуць лёгка пераканацца сённяшнія бацькі. Ляжыць, напрыклад, у люльцы сінявокі чалавек, які пражыў вясну, лета, восень і яшчэ зусім не ведае, што такое зіма. Падыдзі да яго звычайна, павітайся, назаві па імені — ніякага ўражання. А надзьмі шчокі, вырачы вочы, прыцмокні ў дадатак языком — і маеш захапленне сінявокай істоты...

Цяга да выключнага, дзіўнага, мабыць, у самой прыродзе чалавечай. Той жа чалавек, калі яму стукне тры гады, лічыць за найвялікшае шчасце, калі бацька пераменіць сумнае вертыкальнае становішча і ўпадобицца ў сродках перамяшчэння сваім далёкім продкам. Сын тады папаўзе за ім хоць на край свету. Ён забудзе пра цукерку, якую да гэтага канючыў цэлую гадзіну, забудзе нават на зялёнага каня, які ржэ, стоячы на сваіх драўляных колах. Хіба ж гэта часта здараецца, каб знаёмы, звычайны бацька разам з ім падаўся на ўсіх чатырох даследаваць самыя таямнічыя закуткі хаты. Можна ўрэшце і абсядлаць бацьку, тады ён адразу стане канём і будзе імчаць з кута ў кут, варта толькі добра паддаць яму шпорамі...

А калі споўніцца сыну сем гадоў, то чым заменіш яму казку? Неабавязкова памятаць, як запісана яна ў Афанасьева ці ў неразлучных братоў Грым. Проста пляці кашэль з ваўкамі, Бабай Ягой, праставатым Іванкам, якому шчасце само лезе ў рукі. Галоўнае, каб не хутка быў канец. Акрутленыя сынавы вочкі не зміргнуць, і чым спрытней снуе язык незвычайныя прыгоды, тым часцей і глыбей уздыхае вераб'інымі грудзьмі зачараваная істота.

¹ Тэкст чытае Наталля Кухарава.

Таямнічае — вабіць. Нястрымна хочацца зазірнуць за паласу невядомасці, дабрацца да самага караня рэчаў. Мабыць, па гэтай прычыне ў сына доўга не залежваюцца цацкі. Купіш навейшай маркі аўтамабіль, які заводзіцца ключом і можа калясіць па хаце, колькі ты захочаш, а праз дзень ён ужо ляжыць разабраны, і цікавасці да яго ў сына абсалютна ніякай. Цікавасць ужо здаволена. Сын хацеў паглядзець, што ўсярэдзіне, ён падазраваў прытоенага маленькага чалавечка, які круціць гэтыя вінцікі і калёсікі, а там аказалася звычайная пружынка. Гліняны сабачка, які можа свістаць, калі дзьмуць яму ў праробленую дзюрачку, жыве яшчэ менш за аўтамабіль. Сын, насвістаўшыся, пад вечар разбівае яго малатком і ледзь не плача ад крыўды: ён думаў убачыць нешта дзіўнае, а ўнутры ўсяго толькі пустата...

II

Удзяцінстве я быў хваравіты і вельмі баяўся холаду. Гэта давала поўную перавагу нада мной майму суседу, чырвана-шчокаму мацаку Кірылу, які лятаў зімой у расхрыстаным кажуху, а засопшыся, праганяў смагу кавалкам лёду. Ён грыз лёд, як цукар, а мяне прабіралі дрыжыкі. Мне здавалася, што Кірыла захварэе. Але нікая хвароба яго не брала. Ён насіўся па замерзшай рачулцы на сваіх дзеравяшках з ранку да вечара і, здаецца, мог бы там і начаваць.

Але варочацца пад вечар дамоў Кірылу прымушалі некаторыя прычыны. Па-першае, трэба было пад'есці. Які б смачны ні быў сіняваты лёд са срабрыстымі вочкамі застыглых у ім бурбалак, але без падмацавання бульбай Кірылаў живот ныў і бурчаў, а ногі пачыналі прущаць. Акрамя таго, Кірыла яшчэ пабойваўся маці. Яна асабліва распякала за чаравікі. Пары чаравік на зіму Кірылу, вядома, не хапала, і таму на гэтым грунце ў хлопца што-вечар былі непаразumenні з маткай.

Аднойчы маці схавала чаравікі, і тады Кірыла вылецеў на лёд босы. Ён коўзаўся на сваіх чырвоных, як у гусака, лапах, можа, цэлую гадзіну, а ўся вуліца, разявіўшы рот, дзівілася з гэтага яшчэ не бачанага відовішча. Паміж іншым Кірыла і пасля свайго босага коўзання па лёдзе не захварэў.

На навуку Кірыла налягаў не вельмі і ўрокі вучыў збольшага. Таму ў яго заўсёды было многа вольнага часу, якім ён распараджаўся як хацеў.

Я шчыра зайздросціў Кірылу і асабліва яго здароўю. У вачах жа майго суседа я быў чалавекам непаўнацэнным, і ён без лішняй далікатнасці заўсёды мне аб гэтым напамінаў. Яго словы і насмешкі, вядома, крыўдзілі, але супраць сілы не пойдзеш.

— Такіх, як ты, мне трэба пяць на аднаго, — выхваляўся сусед. — Я магу цябе адной рукой вобземлю ляснуць.

Ён не хлусіў, чырванашчокі мацак Кірыла...

Іншы раз, калі мы каталіся на рэчцы, Кірыла выклікаў мяне на спаборніцтва. Ён даваў мне магчымасць адбегчыся ад яго метраў на пяцьсот, а потым нязменна даганяў. Кірыла імчаўся на сваіх дзеравяшках як вихор і, дагнаўшы мяне, рагатаў на ўсё горла. Я ж стараўся ў такія хвіліны куды-небудзь збочыць, каб ніхто не бачыў майго сораму...

III

Ганарлівая Кірылава пагарда да мяне прымусіла шукаць новых сяброў. І я знайшоў іх — кнігі. Першая, якая трапіла ў рукі, называлася «Казкі і праўда аб небе». Казкі пра неба не здзівілі. Іх у збытку расказваў дзед, сівы, сухенькі, вечна чым-небудзь заняты. Ён любіў разважаць пра бога, які жыве на небе, пра райскія кушчы, куды пасля смерці трапяць людзі святога жыцця, і пра пекла, прыгатаванае для грэшнікаў. Дзедавы казкі амаль нічым не адрозніваліся ад тых, якія я знайшоў у кнізе.

— Нараджаецца на свет чалавек, — гаварыў дзед, — у небе запальваецца зорачка, памірае — яна падае. Зорачка, як свечка. Колькі на небе зорак, столькі на свеце людзей. Хто пад якой планідай нарадзіўся, той так свой век і пражыве. Усё ў волі божай. Без бога нават ніводзін волас з галавы не выпадзе.

— А ты, дзед, сваю зорачку ведаеш?

— Ніхто, акрамя бога, гэтага не можа ведаць.

— То ты, дзед, як будзеш паміраць, скажы мне. Я выскачу на двор і пагляджу, як будзе падаць твая зорка.

— Смерць жа, унучак, не гаворыць, калі прыйдзе.

К таму часу, калі мне ў рукі трапіла кніжка пра неба, дзеда ўжо не было. Памёр ён у лесе, восенню, паехаўшы па дровы. Спуджаны конь, вырваўшыся з аглобляў, прыбег у двор без гаспадара. Ноч была цёмная, воблакі зацягнулі ўсё неба, на ім не блішчала ніводнай зоркі...

Першае пачуццё, якое прыйшло пасля кніжкі пра неба — жаль да дзеда. Ён памёр, і няма да яго ніякай справы ні небу, ні зоркам. Нікуды не паляціць яго душа. Мёртвыя не лётаюць...

І яшчэ было захапленне, перамешанае са страхам. Якое вялікае неба! Хто і калі пералічыць зоркі, рассыпаныя ў Сусвеце? Хто, які чалавек ступіць першым на бераг далёкай планеты? Неба, бясконцае неба... Як у гэта паверыць і як з гэтым згадзіцца?..

IV

Ноч. Зіма. У хаце ўсе спяць. Я адваяваў сабе печ. Цяпер ужо не па той прычыне, што вечна мерзну. Проста на печы больш выгадная пазіцыя для маскіроўкі. Лямпа з прыкручаным кнотам стаіць у самай шыйцы, і таму на хату падае толькі вузкая палоска святла. Мерна цікаюць на сцяне ходзікі, але з печы не ўбачыш, колькі часу. Гэта і добра, што не ўбачыш. Няхай спыніцца час, няхай забудуць пра свае абавязкі пеўні, няхай не цэдзіцца праз замерзшыя шыбіны сіняе зімовае світанне! Я чытаю...

Зашмальцаваны томік Жуля Верна, дадатак да старой «Нівы», мне адпушчан толькі на адну ноч. Заўтра кніжку будзе чытаць другі. Не скончыш за ноч — вінаваты сам. Ахвотнікаў многа, а кніга рэдкая, у бібліятэцы яе не возьмеш.

У коміне вые і стогне вецер, і гэта найлепшы акампанемент для чытання. У кнізе таксама шалее акіян, раз'юшаныя хвалі вось-вось перакінуць звязаны на жывую нітку з паламаных мачтаў плыт, на якім бясстрашныя падарожнікі. Але людзі плывуць. Іх вядзе ў нябачаны свет нейкая нястрымная прага да новага, нязведанага, неапісанага. Вось ужо мрояцца ў сінім тумане няпэўныя абрысы далёкага берага. Што гэта? Востраў, мацярык ці, можа, проста міраж знясіленых ад голаду і смагі людзей?

Страшна перагарнуць наступную старонку. А што, калі зноў расчараванне, калі новыя сотні міль па салёных, бязлітасных хвалях, без пітва, без яды?

— Ты яшчэ не спіш? Зараз жа тушы лямпу! Другія пеўні праспывалі, а ён усё не начытаецца. Высах, счарнеў з-за гэтых кніг...

Гэта маці. Яна кніг не чытае. Яна не ведае радасцей, якія яны прыносяць. Яе галоўны клопат, каб мы, дзеці, былі сытыя, адзетыя, здаровыя...

— Я зараз, мама. Засталося толькі дзве старонкі. Ты спі, я зараз...

Цікаюць на сцяне ходзікі, вые ў коміне вецер, на разлезлым валёнку разлёгся стары паласаты, як тыгр, кот і ледзь чутна пяе «рулі» сваім заўсёды халодным носам. Час ад часу ён уздрыгвае, дзярэ кіпцямі поўсць валёнка і варушыць вушамі. Кату, мабыць, сняцца мышы. Наогул жа да мышэй ён даўно абыякавы, ён недачувае і недабачвае, і яны, ведаючы гэтыя старэчыя слабасці ката, ніколькі яго не баяцца. На жардзіне развешаны перавяслы цыбулі. У скупым святле, якое падае ад лямпы, яны здаюцца гронкамі нейкіх дзівосных заморскіх раслін.

За адну ноч можна перажыць некалькі жыццяў. І яны западуць у сэрца водгуллем сваіх радасцей і гора, сваіх узлётаў і падзенняў. Сіняваты зімовы ранак просіцца ў акно, і я развітваюся з героямі Жуля Верна. Я люблю іх, неспакойных бяссрэбранікаў, іх дапытлівы розум і добрае сэрца. Яны адкрылі новы востраў, і іх радасці мне хопіць на тое, каб, паспаўшы якую-небудзь гадзіну, ускочыць бадзёрым і вясёлым.

V

Дзякуючы Жулю Верну я рана пачаў вандраваць па свеце. Для гэтага не трэба было ні караблёў, ні цягнікоў, ні цягавітых мулаў. Хапала адной фантазіі. Пасля кожнай кнігі Жуля Верна я крочыў па тых самых сцежках, што і яго героі. Гэта было лёгка і ўдавалася ў любы час і ў любым месцы. Звычайная, тысяччу разоў бачаная і зведаная вясковая вуліца магла стаць новай і незнаёмай, варта было толькі выключыцца з плыні паўсядзённага жыцця. Родныя бары і бярэзнікі ў залежнасці ад патрэбы маглі ператварыцца ў трапічныя зараснікі ці ў сібірскую тайгу. Невялікая, паўзарослая асакой і аерам рачулка Змейка, якая пятляла па сенажаці за агародамі, рабілася то блакітным Нілам, то імкліваю горнаю ракой.

Гэта было цудоўна — вандраваць па свеце. Знікала ўсё дробязнае, будзённае, душа поўнілася радасцю адкрыцця, самаахварнасцю подзвігу. У часы такіх вандровак забываліся ўсе крыўды і згрызоты, і я адчуваў сябе найвялікшым уладаром, які раздае людзям толькі радасць і шчасце.

Пазней паявіліся жывыя чараўнікі, якія правялі па свеце з кампасам і картай і прымуслі пільна прыглядзецца да таго, што лажыць пад нагамі.

Геаграфію ў пятым і шостым класах выкладаў Антон Антонавіч Струк, нізенькі, чорны чалавек з глюгматым, як у турка, носам. Яго незвычайнасць праявілася з першага ўрока.

Геаграф таропка ўвайшоў у клас, шпурнуў на стол туга напакаваны жоўты партфель і, узяўшы рукі ў бокі, арліным позіркам акінуў прыціхлыя рады пяцікласнікаў.

— Кагты,— загадаў ён страшэнна картавым голасам. — Геаграфія — навука дакгадная...

Дзяжурныя кінуліся за картамі.

І адразу пачалося нешта падобнае на магію. Антон Антонавіч не паварочваўся тварам да карты. Ён стаяў да яе спіной. Але яго ўказка, нібы разумная жывая істота, надзвычай дакладна апускалася на горныя хрыбты, плыла па рэчышчах ад вытокаў да вусця, адзначаючы ўсе звільны, парогі і перакаты.

Пазней высветлілася, што Антон Антонавіч усюды быў і ўсё бачыў. Ён ніколі аб гэтым не казаў прама. Але гэта разумелася само сабой.

— Мы ідзём па Сахары, — гаварыў географ. — Вады трэба ўзяць не менш чым на пяць сутак, каб дайсці да бліжэйшага аазіса. На галаве ў нас пробкавыя шлемы, іначай мы не пройдзем і палавіны шляху — загінем ад сонечнага ўдару. Тэмпература — пяцьдзясят шэсць па Цэльсію. Пад нагамі гарачы, нібы прысак, пясок. Пакладзіце туды яйка, і яно праз паўгадзіны спячэцца, не трэба ні агню, ні кіпятку. На сотні кіламетраў вакол нас мёртвая шэрая пустыня. Пясок, пясок і пясок. Заўважце, у ім вельмі многа серы, але яе тут не здабываюць. Расліннасці амаль няма, толькі зрэдку ля падножжа бархана ўбачыш калючыя кусцікі той жа пароды, што і наш каракумскі саксаул. Прабяжыць яшчарка, можна наткнуцца на маленькую змейку, падобную на мядзянку. Яе ўкус смяртэльны.

Мы шукаем у Сахары нафту, — вёў нас далей Антон Антонавіч. — Нафта тут павінна быць. Аб гэтым сведчаць выветраныя рэшткі дэвона, якія трапляюцца на шляху. Некалі тут быў квітнеючы край, былі гарады і людныя паселішчы. А яшчэ раней, мільёны год назад, Сахара была дном акіяна.

Мы ідзём па Сахары за Антонам Антонавічам месяц, два, тры. Скура ў нас стала чорная. Мы загартаваліся і лягчэй пераносім страшэнную спёку. Слабыя і хворыя, вядома, адсталі. Яны вярнуліся назад...

Я бачыў сябе сярод тых, што загартаваліся. Назад я не вярнуўся б нават перад пагрозай смерці. Тыя, што адправіліся ў падарожжа, што адкрываюць невядомае, не павінны думаць аб смерці.

Але былі сярод нас і слабыя...

— Кірыла Бомзель, — выклікаў назаўтра майго суседа Антон Антонавіч. — Пакажы Сахару і раскажы, што ты пра яе ведаеш.

Кірыла ляніва ўставаў з самай задняй парты, за якой ён сядзеў, і медзвездзяватай паходкай ішоў праз увесь клас да карты. Карта была нямая, і Кірылава ўказка ў пошуках Сахары блукала недзе па прасторах Ледавітага акіяна. Па класу поўз прыдушаны смех. Нарэшце Кірыла спыняў пошукі, апускаў кудлатую галаву і калупаў указкай насок чаравіка.

— Не можаш знайсці Сахары, — стараючыся быць ветлівым, гаварыў географ. — Ну, тады раскажы, што ты пра яе ведаеш.

— У Сахары гарача, — пачынаў Кірыла і, насупляючыся, змаўкаў. Пра Сахару ён болей нічога не памятаў. Ён стаяў абыякавы, прыціхлы і пазіраў некуды ў акно. Але так лёгка адступіцца ад някемлівага вучня географ не жадаў. Ён хацеў разбудзіць яго інтарэс.

— Можа, ты ведаеш, што ёсць карыснага ў Сахары? — дапытваўся Антон Антонавіч.

— Там ёсць змеі. Яны вельмі кусучыя, — паведамляў Кірыла і цяпер ужо змаўкаў канчаткова.

Кірыла ў Сахару не збіраўся. Па свеце ён разам з намі не вандраваў. Гэта было ясна.

— Садзіся, вельмі дрэнна, — ужо злосна гаварыў географ. — Гэта твой пяты кол у чвэрці. Здаецца ж, нармальны чалавек: галава, рукі, ногі, як у людзей, а ведаў ніякіх. Завошта цябе бацька корміць хлебам? Што з цябе будзе?..

Кірылава няласка да навукі была дробяззю ў параўнанні з тым радасным, захапляючым, што прыносіў нам кожны ўрок. Свет быў вялікі, агромністы, разнастайны. Ён быў створаны для нас. З падземных глыбін білі гаючыя ключы, яны маглі паставіць чалавека на ногі, калі ён знямогся ў дарозе. Зямля прыхавала для нас нафту, жалеза, вугаль, золата: гэта трэба толькі знайсці. Зямля шанавала тых, хто шукае, хто служыць ёй. Засмяглая Сахара бралася пракарміць усё чалавецтва, дай ёй толькі вады! Неспакойны вецер гатоў быў круціць усе млыны і рухавікі, толькі іх пабудуй! Упартыя рэкі маглі пацячы, куды хочаш — перасячы іх шлях плацінамі. Усё ў тваёй уладзе, чалавек!..

VI

Урокі геаграфіі былі святам. Але той, хто дае найвялікшую радасць, можа прынесці і самае вялікае гора. Я любіў Антона Антонавіча, для мяне ён быў незвычайным чалавекам. Я ставіў яго вышэй за ўсіх астатніх настаўнікаў, а да ўрокаў геаграфіі рыхтаваўся як да ўрачыстасці. Ні разу не запнуўся я пры адказе, і, калі б мяне разбудзілі нават ноччу, я пералічыў бы ўсе рэкі, горы, нізіны любога кантынента. І ўсё-такі не я быў першым вучнем па геаграфіі. Не мяне выдзеліў Антон Антонавіч, і не мяне хваліў ён перад усім класам.

Шчасліўцам быў Андрэй Камінскі, скарочана — Рэй або Комін, як звалі яго мы. Нічога асаблівага не знаходзіў я ні ў яго знешнасці, ні ў адказах, ні нават у ведах. Рэй, на першы погляд, выглядаў бесклапотным рагатуном, якому проста шанцавала. Здаралася, што ён збіваўся, калі адказваў, мог пераблытаць назву ракі або гары. Мог нават не вывучыць урока. Але Антон Антонавіч яго хваліў і ўзносіў да неба. За што?

Цяпер, на адлегласці, якая аддзяляе ад тых далёкіх дзён, цяжка ўспомніць усе падрабязнасці. Хутчэй за ўсё географ выдзеліў нашага аднакласніка за яго нейкую нястрымную і ненасытную цікаўнасць. Комін не мог пражыць дня без якога-небудзь захаплення. Цяжка было ўгадаць, што яго зацікавіць заўтра. Ён мог захапіцца якой-небудзь драбязой і дакучаць ёй і нам, і настаўнікам хоць цэлы тыдзень.

Бацька Коміна працаваў цесляром і будаваў новыя дамы то ў нашым пасёлку, то ў суседнім саўгасе, то на торфазаводзе. Па гэтай прычыне і ў Рэя не было сталага жыхарства. Год ці паўтара ён жыў там, дзе працаваў бацька, але школы не мяняў. Адзін час, зімою, Рэй прыходзіў на заняткі з саўгаса за шэсць кіламетраў.

Можа, таму, што Комін болей за нас вандраваў па акаліцах, палях і лясах, у яго скапілася так многа цікаўнасці. Аднойчы ён запытаў у географа, за колькі часу можа нарасці на балоце метр торфу. Антон Антонавіч не здолеў адказаць. Такое з ім здарылася ўпершыню. Ён збянтэжыўся і паабяцаў расказаць пра торф у другі раз.

Антон Антонавіч споўніў абяцанне праз дзень. Тады Рэй устаў з-за парты і голасна заявіў, што балоту, якое называлася Багінскі Мох, дзесяць тысяч гадоў. Торфам з Багінскага Моху, дзе яго капалі на паліва, карысталіся ўсе, але ніхто не ведаў, што ён такі старажытны.

ЗМЕСТ

Настаўнік чарчэння.	3
Жуль Верн	8
Сямнацатай вясной	21
Хлопцы самай вялікай вайны.	31
Вір.	40
Сасна пры дарозе	80

Літаратурна-мастацкае выданне

Чытай і слухай

Навуменка Іван Якаўлевіч

ЗБОРНИК ТВОРАЎ

12+

Рэдактар *Ю.А. Місюль*
Мастацкі рэдактар *Т.Ю. Таран*
Камп'ютарная вёрстка *Я.В. Сярова*
Карэктар *Т.У. Кульніс*

Падпісана да друку 23.12.2024. Фармат 60×90/16. Папера афсетная. Друк афсетны.
Ум.-друк. арк. 25,0. Ул.-выд. арк. 22,9. Тыраж 800 экз. Заказ 000.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва “Адукацыя і выхаванне”».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/19 ад 02.08.2013.
Вул. Будзённага, 21, 220070, г. Мінск.

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Якуба Коласа».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 2/3 ад 04.10.2013.
Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, г. Мінск